

УДК 811.161.3:81'367.624

Марына Віктараўна Кудлаш*аспірант 3-га года навучання каф. беларускай філалогіі
Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы***Maryna Kudlash***3-d Year Postgraduate Student of the Department of Belarusian Philology
of Grodno State Yanka Kupala University
e-mail: marinakudlash@gmail.com***ПОЛЕВАЯ МАДЭЛЬ ЯК СРОДАК СІСТЭМАТЫЗАЦЫІ
БЕЛАРУСКІХ АЗНАЧАЛЬНЫХ ПРЫСЛОЎЯЎ**

Прыслоўе пры сваёй марфалагічнай аморфнасці з'яўляецца адной з найменш даследаваных часцін мовы. Артыкул прысвечаны аналізу і ацэнцы спроб семантычнай класіфікацыі беларускіх азначальных прыслоўяў з мэтай пошуку і выпрацоўкі яе найбольш лагічнага і мэтазгоднага варыянта. Азначальныя прыслоўі захоўваюць значэнне прыметнікаў, ад якіх яны ўтварыліся. Гэтыя прыметнікі не толькі адрозніваюцца паводле ўтварэння, марфалагічных і сінтаксічных характарыстык, але і валодаюць разгалінаванай сістэмай прамых і пераносных значэнняў і іх адценняў. Аўтар робіць спробу сістэматызацыі азначальных прыслоўяў на падставе іх дэрывацыйных асаблівасцей і з улікам магчымых пераносных значэнняў праз складанне полевай мадэлі.

Ключавыя словы: *граматыка, прыслоўе, семантычная класіфікацыя прыслоўяў, азначальныя прыслоўі, якасныя прыслоўі, прыслоўі спосабу дзеяння.*

The Field Model as a Means of Systematization Belarusian Attributive Adverbs

The adverb, with its morphological amorphousness, is one of the least studied parts of the language. The article is devoted to the analysis of the semantic classification of Belarusian descriptive adverbs with the aim of finding a logical, expedient and, if possible, complete method of semantic classification of the defined group of words. Adjective adverbs retain the meaning of the adjectives from which they are formed. These adjectives differ not only in terms of formation, morphological and syntactic characteristics, but also have a branched system of direct and figurative meanings and their shades. The author attempts a logical organization of descriptive adverbs by compiling a field model.

Key words: *grammar, adverb, semantic classification of adverbs, determinative adverbs, qualitative adverbs, adverbs of the mode of action.*

Уводзіны

Граматычная сістэма мовы фарміруецца не толькі ў залежнасці ад яе граматычных заканамернасцей, але і з улікам семантычных асаблівасцей моўных адзінак. Прыслоўе як лексіка-граматычны клас, з аднаго боку, адрозніваецца ад іншых класаў адсутнасцю форм словазмянення, а з другога – дапускае ўтварэнне форм ступеней параўнання. Пры амаль поўнай адсутнасці марфалагічных рыс сістэматызацыя прыслоўяў абапіраецца ў асноўным на іх семантыку.

У артыкуле разглядаюцца актуальныя пытанні класіфікацыі беларускіх прыслоўяў са значэннем унутранай характарыстыкі

другаснай прыметы. У лінгвістычных працах да нашага часу адсутнічае не толькі адзіная тэрміналогія, але і аднастайная семантычная класіфікацыя такіх прыслоўяў. Такая сітуацыя даказвае неабходнасць дэталёвага даследавання ў галіне сістэматыкі беларускіх прыслоўяў.

Аб'ектам даследавання ў гэтым артыкуле стала сістэма беларускіх азначальных прыслоўяў. Прадметам даследавання з'яўляецца сістэматыка адад'ектыўных прыслоўяў з мэтай выпрацоўкі лагічнай, мэтазгоднай і па магчымасці поўнай семантычнай класіфікацыі азначанай групы слоў.

Для дасягнення пастаўленай мэты патрэбна было вырашыць канкрэтныя задачы: 1) вызначыць аб'ём даследавання, падбраць моўны матэрыял; 2) прааналізаваць лінгвістычныя даследаванні па вызначанай тэме; 3) правесці прыклады словаўжывання прыслоўяў у розных значэннях, вызна-

Навуковы кіраўнік – Валерый Леанідавіч Варановіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы

чыць спрэчныя моманты і знайсці шляхі іх вырашэння.

Сістэма беларускіх азначальных прыслоўяў даследавалася з дапамогай тыпалагічнага метаду ў спалучэнні з апісальным і структурным метадамі, а таксама метаду лагічнага супастаўлення.

Асноўная частка

Класіфікацыя прыслоўяў В. У. Вінаградава, заснаваная на «цеснай граматычнай сувязі прыслоўяў з іншымі часцінамі мовы», уключае наступныя групы: якасныя (азначальныя) прыслоўі, колькасныя, якасна-акалічнасныя і акалічнасныя. Дзяленне прыслоўяў на якасныя і акалічнасныя аўтар праводзіць у адпаведнасці з двума асноўнымі марфалагічнымі разрадамі прыслоўяў, суадносных, адпаведна, з прыметнікамі ці назоўнікамі [2, с. 264].

У артыкуле пра прыслоўе, змешчаным у «Лингвистическом энциклопедическом словаре», Н. У. Васільева разам з групай якасных прыслоўяў выдзяляе колькасныя, і дзве гэтыя групы існуюць нароўні з акалічнаснымі прыслоўямі [3, с. 14].

«Граматыка беларускай мовы» адносіць да якасных прыслоўяў тыя, што «характарызуюць дзеянне або прымету з боку якасці». Да прыслоўяў са значэннем якасці прымыкаюць колькасныя прыслоўі са значэннем колькасці дзеяння, ступені яго інтэнсіўнасці або яго мяжы. Прыслоўі спосабу дзеяння, параўнання і сумеснасці складаюць асобную групу – якасна-акалічнасных [4, с. 195].

«Короткая граматыка беларускай мовы» класіфікуе прыслоўі па значэнні ў іншым парадку. Акалічнасным прыслоўям супрацьпастаўляюцца азначальныя, якія, ў сваю чаргу, падзяляюцца на якасныя, колькасныя і спосабу дзеяння [5, с. 308].

П. П. Шуба ў адпаведнасці з расійскай акадэмічнай традыцыяй выдзяляе сярод уласна-характарызуючых прыслоўяў якасныя і колькасныя (апошнія выражаюць колькасць, ступень інтэнсіўнасці або мяжу дзеяння, а таксама меру якасці прыметы). Прыслоўі спосабу дзеяння, параўнання і сумеснасці адносяцца даследчыкам да асобнай групы [6, с. 14].

«Русская грамматика» ўсе прыслоўі паводле лексічнага значэння падзяляе на два лексіка-граматычныя разрады. Першы з

іх уключае прыслоўі, якія абазначаюць уласцівасці, якасці, спосаб дзеяння або інтэнсіўнасць праяўлення прыметы (уласна-характарызуючыя). Да другога адносяцца прыслоўі, якія абазначаюць прымету, знешняю ў адносінах да яе носбіта: паводле месца, часу, умовы і іншых абставін (акалічнасныя). Класіфікацыя прыслоўяў другой групы даволі зразумелая: для кожнай семантычнай групы нават ёсць свае пытанні, пры дапамозе якіх вызначаецца кірунак лексічнага значэння (*дома* – дзе? – прыслоўе месца; *вечером* – калі? – прыслоўе часу; *назло* – з якой мэтай? – прыслоўе мэты; *спросонья* – чаму? па якой прычыне? – прыслоўе прычыны). Аднясенне ж астатніх прыслоўяў да групы ўласна-характарызуючых выклікае некаторыя сумненні, да таго ж у праекцыі на беларускую тэрміналогію назва «ўласна-характарызуючыя» не зусім удалая з пункту погляду словаўтваральнай структуры: дзеепрыметнікі незалежнага стану цяперашняга часу неўласцівыя беларускай мове [1, с. 702].

Думаецца, што тэрмін «азначальныя» для неакалічнасных прыслоўяў быў бы больш прыдатны: ён падкрэслівае сінтаксічную асаблівасць гэтых прыслоўяў – выражаць другасную прымету (прымету ў адносінах да дзееслова, прыметніка, прыслоўя ці назоўніка) – і не супярэчыць заканамернасцям беларускага словаўтварэння і словаўжывання. Азначальныя прыслоўі здольныя называць не толькі ўнутраную якасць ці ўласцівасць другаснай прыметы, але і спосаб выканання дзеяння, а часам і колькасныя характарыстыкі названай прыметы, што дазваляе зрабіць выснову аб неабходнасці больш дэталёвай дыферэнцыяцыі прыслоўяў гэтай групы і падрабязнага аналізу іх семантычных асаблівасцей.

Неабходна адзначыць, што азначальныя прыслоўі складаюць самую шматлікую групу прыслоўяў, таму яе сістэматызацыя спрыяла б больш дасканалому тыпалагічнаму апісанню прыслоўяў.

Дзеля больш дасканалара размежавання прыслоўяў са значэннем унутранай суб'ектыўнай якасці (якасных) і прыслоўяў, якія маюць значэнне спосабу дзеяння, колькасці ці прыпадабнення, лічым мэтазгодным правесці семантычны аналіз беларускіх азначальных прыслоўяў з улікам асаблівасцей іх утварэння.

Семантыка беларускіх азначальных прыслоўяў

Складанасць падзелу азначальных прыслоўяў заключаецца ў тым, што сярод іх прадстаўлены разнастайныя тыпы агульнага значэння якасці і ўласцівасці – ад значэння ўласна якаснай характарыстыкі (*хутка, весела, як, так*) да значэнняў параўнання і прыпадабнення (*па-воўчы, па-новаму, вожыкам, слупом*).

Сярод гэтых прыслоўяў вылучаецца вялікая група якасных прыслоўяў, матываваных якаснымі прыметнікамі: *прыгожа, цёпла, хораша*. Такія прыслоўі маюць адметныя граматычныя прыметы: яны здольныя ўтвараць формы ступеней параўнання (*агрэсіўна – агрэсіўней; адважна – адважней*); ад іх могуць быць утвораны адпаведныя прыслоўі са значэннем суб'ектыўнай ацэнкі (*асцярожненька, бялютка*); яны могуць паясняцца прыслоўямі са значэннем меры і ступені (*вельмі прыгожа, надта агрэсіўна*).

Названыя рысы не з'яўляюцца абазначальнымі і дастатковымі для таго, каб па іх наяўнасці або адсутнасці можна было б адназначна адносіць тое ці іншае прыслоўе да групы якасных. «Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя» змяшчае формы ступеней параўнання далёка не ва ўсіх прыслоўяў, утвораных ад прыметнікаў. Напрыклад, прыслоўі *ашчадліва, архайчна, высакародна* прыводзяцца без ступеней параўнання, хоць яны і могуць называць прымету, зменлівую ў колькасным выражэнні. Думаецца, што нельга адмаўляць падобным адзінкам у магчымасці ўжывання ў складаных формах ступеней параўнання: *менш ашчадліва, больш высакародна*, і гэта пацвярджаецца прыкладамі з сучасных СМІ: «*Несумненна, беларускі традыцыйны жаночы касцюм выглядае больш высакародна*» [8].

Прыслоўі, што абазначаюць колькасна нязменную якасць або ўласцівасць, якая ўзнікае і захоўваецца пры наяўнасці любой колькасці прыметы і поўнаасцю знікае пры поўнай яе адсутнасці, не маюць форм ступеней параўнання (*абавязкова, бесперабойна, бясплатна*). У той жа час здольнасць да параўнання могуць мець і прыслоўі іншых лексіка-граматычных разрадаў (*многа – менш, высока – вышэй, позна – пазней*). Такім чынам, наяўнасць

форм ступеней праўнення ў прыслоўяў не дае нам абсалютнага права адносіць іх да групы якасных. Адсутнасць жа такіх форм не азначае неабходнасці ізаляцыі значнай часткі прыслоўяў ад іншых, у якіх такая форма ёсць. Зразумела, што маецца нагода для роздуму над роляй формаўтварэння ступеней параўнання прыслоўяў у іх сістэматызацыі.

Характэрнай асаблівасцю якасных прыслоўяў з'яўляюцца адзінкі са значэннем суб'ектыўнай ацэнкі. Словаўтваральнай базай для такіх прыслоўяў з'яўляюцца прыметнікі з суфіксамі: *-ізн-, -ютк-, -еньк-, -ават-* і інш. Прыслоўяў з такімі суфіксамі ў «Слоўніку назойніка, прыметніка, займенніка і прыслоўя» змяшчаецца ўсяго каля сарака з улікам слоў тыпу *малайцавата, мешкавата*, у якіх суфікс *-ават-* служыць для выражэння падабенства. Напэўна, справа ў тым, што дымінутывы, аўгментатывы і атэнуатывы пераважна ўжываюцца ў гутарковым маўленні і не заўсёды фіксуюцца ў слоўніках. Сярод прыслоўяў са значэннем суб'ектыўнай ацэнкі сустракаюцца як сінанімічныя адзінкі (*паўнюсенька – паўнютка*), так і супрацьпастаўленыя па інтэнсіўнасці (*страшэнна – страшавата*). Неабходна адзначыць, што значэнне суб'ектыўнай ацэнкі ўласцівае не толькі якасным, але і колькасным (*малавата, мнагавата, колечкі*) і нават акалічнасным прыслоўям (*пазнюсенька – пазнавата*) [9]. Гэта дае нам падставу меркаваць, што якасныя прыслоўі ў значнай меры захоўваюць семантычныя рысы якасных прыметнікаў, у т. л. іх здольнасць уступаць у сінанімічныя і антанімічныя адносіны.

Звычайна ў беларускай мовазнаўчай літаратуры ўвага звяртаецца на той факт, што якасныя прыслоўі ўтвараюцца ад якасных прыметнікаў пры дапамозе суфікса *-а* (*хораша, весела, дрэнна*). Сапраўды, такая мадэль словаўтварэння вельмі прадуктыўная: больш за 70 % прыслоўяў, змешчаных у «Слоўніку прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя», утвораны іменна па такой мадэлі. Але словаўтваральнай базай для іх з'яўляюцца не толькі якасныя, але і адносныя прыметнікі (*шаблонна, членараздзельна, фанетычна, туманна, сюжэтна*). Такія прыслоўі бліжэйшыя па сваіх значэннях да прыслоўяў спосабу дзеяння, у многіх з іх можна прасачыць выразнае

значэнне прыметы дзеяння праз адносіны да прадмета, з’явы, асобы і інш. ці прыпадабнення да іх (*тэмпераментна* – ‘з тэмпераментам’, *сямейна* – ‘як у сям’і’, *росна* – ‘з расой’) [9].

Асноўная праблема рацыянальнага апісання семантыкі азначальных прыслоўяў бачыцца нам у тым, што граматычная мяжа, як і мяжа семантычная, якую можна было б правесці паміж якаснымі і адноснымі прыметнікамі, ад якіх утвараюцца прыслоўі названай групы, вельмі няпэўная і няўстойлівая. Па-першае, далёка не ўсе якасныя прыметнікі па прычыне асаблівасцей лексічнай семантыкі або марфалагічнай структуры валодаюць граматычнымі прыметамі, прызнанымі за якаснымі прыметнікамі.

Па-другое, пераважная большасць адносных прыметнікаў, набываючы новыя значэнні (пераносныя), разам з гэтым набывае прыметы якасных прыметнікаў. Адносныя прыметнікі могуць набываць значэнне якасці даволі часта. Пры гэтым значэнне прадметных адносін часта не прападае зусім, а сумяшчаецца ў іх са значэннем якаснай характарыстыкі гэтага прадмета або гэтых адносін у розных прапорцыях.

Якасныя прыметнікі абазначаюць уласцівасць, характэрную для самога прадмета. У цэнтры гэтага разраду знаходзяцца прыметнікі, якія называюць такія ўласцівасці і якасці, якія непасрэдна ўспрымаюцца органамі пачуццяў: колер, прасторавыя, часавыя, фізічныя і іншыя прыметы, якасці характару і разумовага складу: *белы, мяккі, рэзкі, салодкі, цёплы, далёкі, кароткі, разумны, адважны, шкодны* і інш. Характэрнай рысай якасці не толькі ў лінгвістычным, але і ў філасофскім значэнні з’яўляецца ўспрыняццё чалавекам праз суб’ектыўныя адносіны да гэтай якасці, што праяўляецца ў суб’ектыўнай ацэнцы дадзенай якасці ў розных абставінах: *халодны снег* – гэта нармальнае з’ява, а *халодная вада* замест цёплага душу часцей за ўсё будзе выклікаць непрыемныя эмоцыі. Менавіта гэтая асаблівасць якасных прыметнікаў праяўляецца граматычна ў здольнасці ўтвараць іншыя якасныя прыметнікі, якія называюць адценні і ступені праяўлення якасці (*чарныявы, нізенькі, велізарны*). У выніку склад якасных прыметнікаў можа папаўняцца за кошт адносных прыметнікаў, калі апошнія набываюць якаснае значэнне [1, с. 541].

Адносныя прыметнікі называюць прымету праз адносіны да прадмета або да іншай прыметы, назвы якіх, адпаведна, з’яўляюцца матывацыйнай і словаўтваральнай асновай; праз адносіны да іх і прадстаўляецца дадзена ўласцівасць: *каменны, бронзавы, зімовы, заўтрашні*. Характар адносін, якія выражаюцца прыметнікам, вельмі разнастайны: гэта можа быць абазначэнне прыметы паводле матэрыялу (*шклянны, залаты*), прызначэння (*медыцынскі, будаўнічы*), месца (*лясны, гарадскі*), часу (*восеньскі, ранішні*) і нават прыналежнасці (прыналежныя прыметнікі *матчын, братаў*). Адносныя прыметнікі называюць прымету, якая не можа змяняць сваю інтэнсіўнасць, і, адпаведна, яны не могуць утвараць ні формы ступені параўнання, ні новыя адзінкі са значэннем суб’ектыўнай ацэнкі. Але ўся прыведзеная інфармацыя датычыцца толькі прыметнікаў у прамым значэнні. У пераносных жа значэннях такія прыметнікі могуць паводзіць сябе зусім інакш (у залежнасці ад той якасці, якая закладваецца ў іх новае значэнне): *мой ты залаценькі, зусім гарадскі* [1, с. 539].

Разгледзім асаблівасці ўспрымання розных значэнняў на прыкладзе аднаго адноснага прыметніка. Слова *туманны* ў «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» трактуецца ў сваім прамым значэнні такім чынам: ‘які мае адносіны да туману; які ўтвораны туманам, складаецца з яго’. Як прыклады словаўжывання прыведзены словазлучэнні *туманная раніца, туманная сырасць* і інш. Зразумела, што ў такім значэнні прыметнік з’яўляецца адносным. Другое значэнне блізкае да першага: ‘расплыўчаты, нясны; бачны як праз туман’. Прыклады словаўжывання: *туманны сілуэт, туманнае святло*. Гэтае значэнне таксама з’яўляецца прамым, але можа мець варыянт пераноснага значэння ў словазлучэннях тыпу *туманнае мінулае, туманны надзеі*. Як бачым, у апошнім выпадку адбываецца працэс набывання адносным прыметнікам якаснага значэння. У слоўніку падаюцца і значэнні, якія з’яўляюцца пераноснымі і амаль абсалютна пазбаўлены значэння адносін да туману (толькі вобразнае ўспрыманне кантэксту): ‘які мае нясны сэнс; незразумелы (пра выказванні, словы і пад.)’ з прыкладамі *туманнае паняцце, туманны выраз*. Апошні варыянт пераноснага зна-

чэння – ‘пазбаўлены акрэсленага выразу, думкі; задуменны (пра вочы, погляд)’. Прыметнікі ў пераносных значэннях характарызуюцца высокай імавернасцю суб’ектыўнага ўспрымання і таму значна бліжэйшыя сваёй семантыкай да якасных, чым да адносных [9, с. 548].

Варта заўважыць, што ў «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» пры ўсіх вытворных ад прыметнікаў прыслоўях робіцца адсылка да адпаведных прыметнікаў. Слова *трывожна* тлумачыцца як ‘прыслоўе да *трывожны*’; *светла* – ‘прыслоўе да *светлы*’; *туманна* – ‘прыслоўе да *туманны*’. Пры гэтым удакладняецца, што прыслоўі выводзяцца не ад прыметніка ў цэлым, а толькі ад канкрэтнага значэння, часцей за ўсё пераноснага, калі мы разглядаем адносныя прыметнікі. Што да прыслоўя *туманна*, то крыніцай матывацыі для яго могуць служыць толькі тры апошнія лексікасемантычныя варыянты прыметніка *туманны*. Прыметнік у першым (прамым) значэнні прыслоўя не ўтварае [9, с. 549].

На жаль, «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» змяшчае далёка не ўсе адпрымётнікавыя прыслоўі, якія зафіксаваны ў «Граматычным слоўніку прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя». Напрыклад, прыметнікі *трыумфальны*, *азартны*, *трывіяльны* ў тлумачальным слоўніку ёсць, а прыслоўяў, утвораных ад гэтых прыметнікаў, няма. А вось граматычны слоўнік прыслоўя змяшчае больш за дзве тысячы адад’ектыўных прыслоўяў, што значна пашырае межы лінгвістычнага даследавання [7, с. 530, 537].

Якасць і ўласцівасць як сэнсавыя рысы азначальных прыслоўяў

Якасныя прыслоўі, як і якасныя прыметнікі, таксама могуць ужывацца з большай або меншай доляй «якаснасці» – з прычыны наяўнасці адрозненняў паміж паняццямі «якасць» і «ўласцівасць». Адпаведна, павінны існаваць адрозненні і паміж выражанымі прыметамі ў адпаведных прыслоўях, адны з якіх фармальна і семантычна матывуюцца прыметнікамі «з якасцямі», а другія – «з уласцівасцямі». Паспрабуем больш дакладна акрэсліць змест названых паняццяў. Слоўнік С. Ожагава характарызуе якасць як «сукупнасць істотных прымет, уласцівасцей, асаблівасцей, якія адроз-

ніваюць прадмет або з’яву ад іншых і надаюць яму пэўнасць» [10, с. 270]. Уласцівасцю называецца «якасць, прымета, якая складае адметную асаблівасць каго/чаго-небудзь» [10, с. 704].

«Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» якасць тлумачыць так: «характэрная адзнака, істотная ўласцівасць, якая адрознівае адзін прадмет ад другога» [11, с. 498]. Уласцівасць жа тлумачыцца як «характэрная асаблівасць ці рыса, прыкмета каго-, чаго-небудзь». Прыметнік *уласцівы* мае лексічнае значэнне ‘які характэрны для каго-, чаго-небудзь, з’яўляецца ўласцівасцю, якасцю каго-, чаго-небудзь’. Як бачым, абодва паняцці тлумачацца адно праз другое і выразнай розніцы паміж імі ў лінгвістычных тлумачальных слоўніках не назіраецца [11, с. 11].

Філасофская літаратура акцэнтуюе ўвагу на адрозненні паміж паняццямі «якасць» і «ўласцівасць». Д. Колесаў у артыкуле «Оценка объекта: черты, свойства, качества» даказвае, што ўласцівасць – гэта аб’ектыўная рыса аб’екта, а якасць – гэта рыса аб’екта, якая базуецца на якой-небудзь яго ўласцівасці, прычым уласцівасць становіцца якасцю ў адпаведнасці з адносінамі да яе суб’екта: «Адна і тая ж рыса аб’екта, якая ў суадносінах з іншымі яго рысамі выступала як уласцівасць, у суадносінах з намі і нашымі запатрабаваннямі выступае ўжо як якасць (гэтага аб’екта). Многае тут залежыць ад сітуацыі, у якой мы звяртаемся да аб’екта» [12].

Трактоўка якасці як суб’ектыўнага ўспрыняцця ўласцівасці яшчэ раз даказвае лагічнасць існавання ў якасных прыметнікаў і прыслоўяў форм ступеней параўнання і слоў са значэннем суб’ектыўнай ацэнкі: «Якасны прыметнік – у граматыцы – прыметнік, што абазначае такую якасць або ўласцівасць прадмета, якая можа праяўляцца з рознай ступенню інтэнсіўнасці» [11, с. 498]. Але ўсё ж існуе высокая імавернасць таго, што слова з якасным значэннем можа зведаць аслабленне суб’ектыўнага кампанента і набліжацца да значэння чыстай уласцівасці. Напрыклад, прыслоўе *хутка* ў розных кантэкстах можа мець значэнні з рознай колькасцю суб’ектыўнага кампанента: *Як хутка ты ідзеш!* – максімальная ступень праяўлення суб’ектыўнасці; *Мы ішлі хутка* – пераходны этап значэння паміж якасцю і

спосабам дзеяння; *Я не магу хадзіць хутка* – пераважае значэнне спосабу дзеяння за кошт зніжэння значэння суб’ектыўнай якасці.

Паказальна, што ў рускай мове існуюць дзве асноўныя мадэлі беспрэфіксальнага ўтварэння адпрыметнікавых прыслоўяў: пры дапамозе суфікса *-о* (пасля асновы на *-н*) і пры дапамозе суфікса *-и*, які дадаецца да асновы на *-ск*: *логично* і *логически*. Прыслоўе *логически* выкарыстоўваецца ў значэннях, суаднесены з навукай аб законах і формах мыслення або аб ходзе разважання: – *Однако, чем больше мы вчитываемся в Витгенштейна, тем больше убеждаемся, что полностью объяснить это соответствие в логически безупречных терминах невозможно* (В. А. Успенский). Прыслоўе *логично* суадносіцца са значэннем разумнасці, унутранай заканамернасці таго, што мы апісваем: – *В этих условиях логично было бы строить планы, в т. ч. и верстать бюджет на следующий год, исходя не из наиболее вероятного, а из наилучшего среди возможных сценариев* (М. Блант). У першым выпадку назіраецца аднесенасць да тэрміна «логіка» ў прамым значэнні з адзначэннем спосабу дзеяння, а другі звязаны з унутранай якасцю дзеяння і з’яўляецца сінонімам да якасных прыслоўяў *разумна, правільна*. У некаторых структурна падобных парах слоў семантыка настолькі зблізілася, што яны ўжываюцца амаль абсалютна ўзаемазамяняльна: *хаотично* – *хаотически*, *иерархично* – *иерархически* [13].

У беларускай жа мове адносныя прыметнікі часцей утвараюцца пры дапамозе суфікса *-н*, што назіраецца і ў прыслоўях, утвораных ад гэтых прыметнікаў: *лагічна, хаатычна, іерархічна*. Выходзіць, што адценні лексічных значэнняў, якія ў рускай мове выражаюцца рознымі словамі з рознымі суфіксамі, у беларускай мове змешчаны кожны раз у нейкім адным, якое ў залежнасці ад кантэксту будзе набліжацца або да значэння аб’ектыўнай уласцівасці, або да яго суб’ектыўнай якасці. У такіх прыслоўях сумяшчаюцца значэнні спосабу дзеяння і якасці дзеяння: *хаатычна размешчаныя* (паводле адносін да хаосу, пры адсутнасці парадку), *дзейнічаць хаатычна* (забытана, няясна).

Полевая мадэль мовы ў дачыненні да беларускіх азначальных прыслоўяў

У выніку праведзенага даследавання для нас адкрылася супярэчлівая карціна. Адпрыметнікавыя прыслоўі захоўваюць значэнне сваіх «продкаў», якія не толькі адрозніваюцца паводле ўтварэння, марфалагічных і сінтаксічных характарыстык, але і валодаюць разгалінаванай сістэмай прамых і пераносных значэнняў і іх адценняў.

У сістэме азначальных прыслоўяў ёсць выпадкі паралелізму і перасячэння. Прымаючы пад увагу той факт, што наяўнасць цэнтра і перыферыі з’яўляецца адной з моўных універсальных, паспрабуйце размеркаваць азначальныя прыслоўі ў адпаведнасці з перавагай у лексічным значэнні якаснай суб’ектыўнай ацэнкі ці безацэначнага спосабу дзеяння.

Думаецца, што ў дачыненні да класіфікацыі прыслоўяў, якія абазначаюць унутраную прымету прыметы, лагічна прымяніць полевую мадэль сістэмы прыслоўяў. А. У. Бандарка вызначае лінгвістычнае поле як катэгорыю, што мае наступныя прыметы:

- 1) агульнасць семантычных функцый у элементаў;
- 2) узаемадзеянне граматычных і лексічных элементаў;
- 3) выдзяленне цэнтра (ядра) і перыферыі; паступовыя пераходы ад адных групавак да іншых, частковыя скрыжаванні, агульныя сегменты [14, с. 14].

Большую частку азначальных прыслоўяў складаюць якасныя, ядро якіх складаюць прыслоўі са здольнасцю ўтварэння форм ступеней параўнання і адзінак з суб’ектыўнай ацэнкай у іх прамым значэнні.

Другую вялікую групу прадстаўляюць прыслоўі спосабу дзеяння. Да ядра гэтай групы было б рацыянальна адносіць прыслоўі са значэннем аб’ектыўнай уласцівасці ў прамым значэнні.

Абедзве групы маюць агульную «тэрыторыю» – зону перасячэння, на якой знаходзяцца пераходныя адзінкі (якасныя прыслоўі з аслабленай суб’ектыўнай ацэнкай і прыслоўі спосабу дзеяння з пераносным значэннем).

Да прыслоўяў спосабу дзеяння прымыкаюць прыслоўі са значэннем прыпадабнення (утвораныя не толькі ад прыметнікаў, але і ад назоўнікаў).

У якасных прыслоўяў ёсць месцы перасячэння з колькаснымі і нават акаліч-

наснымі прыслоўямі, якія могуць утвараць формы ступеней параўнання.

Малюнак – Полевая мадэль сістэмы азначальных прыслоўяў беларускай мовы

Заклучэнне

У складзе беларускіх азначальных адпрыметнікавых прыслоўяў можна выдзеліць дзве значныя групы: якасныя прыслоўі і прыслоўі спосабу дзеяння. У цэнтры поля якасных прыслоўяў знаходзяцца якасныя прыслоўі, утвораныя ад якасных прыметнікаў у іх прамых значэннях: *хутка (ісці), лёгка (рашыць)*. Ядро прыслоўяў спосабу дзеяння складаюць словы, утвораныя ад адносных прыметнікаў у іх прамых значэннях і ад прыналежных прыметнікаў: *адназначна (адмовіць), па-дзіцячы (здзівіцца)*, а таксама прыслоўі адназоўнікавага паходжання з выразным значэннем падабенства ці спосабу дзеяння: *(атрымаць) авансам, (набіцца) бітком*. На перыферыі якасных аказваюцца прыслоўі, утвораныя ад якасных прыметнікаў, якія не маюць ступеней параўнання або губляюць частку суб'ектыўнага кампанента якаснага значэння: *хвора (згорбіўся), (змож напісаць) прыгожа*. Перыферыя прыслоўяў спосабу дзеяння

запаўняецца адзінкамі, утворанымі ад адносных прыметнікаў у якасным значэнні, якія можна лёгка замяніць сінонімамі з чыста якасным значэннем: *(выглядаць) анекдатычна*. Колькасныя і акалічнасныя прыслоўі, якія здольныя ўтвараць формы ступеней параўнання, таксама размяшчаюцца на перыферыі якасных прыслоўяў: *мала (зрабіць) – меней (зрабіць), позна (прыйсці) – пазней (прыйсці)*.

Вынікі даследавання даказваюць семантычную разнастайнасць прааналізаванага класа прыслоўяў, паказваюць цесныя ўзаемаўплывовыя сувязі паміж прыслоўямі розных семантычных груп, што дазваляе рэпрэзентаваць адпаведны фрагмент моўнай сістэмы, элементы якой, дзякуючы з'явам полісеміі, могуць уваходзіць у розныя семантычныя групы ў выглядзе полевай мадэлі. Атрыманыя вынікі могуць быць выкарыстаны пры лексікаграфічным апісанні беларускіх прыслоўяў, а таксама ў працэсе выкладання беларускай мовы.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Русская грамматика : в 2 т. / редкол.: Н. Ю. Шведова (гл. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 1 : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – 788 с.
2. Виноградов, В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) : учеб. пособие для вузов / В. В. Виноградов. – 3-е изд. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
3. Васильева, Н. В. Наречие / Н. В. Васильева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Совет. энцикл., 1990. – С. 322–323.
4. Беларуская граматыка : у 2 ч. / рэдкал.: М. В. Бірыла (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1 : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 431 с.
5. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. / навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларус. навука, 2007–2009. – Ч. 1 : Фаналогія. Марфалогія. Марфалогія. – 2007. – 351 с.
6. Шуба, П. П. Сучасная беларуская мова. Марфалогія. Марфалогія : вучэб. дапам. для філал. фак. ун-таў / П. П. Шуба. – Мінск : Універсітэцкае, 1987. – 334 с.

7. Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя / Нац. Акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. Беларус. культуры, мовы і літ., філ. «Інстытут мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы»; уклад.: В. П. Русак [і інш.]; навук. рэд. В. П. Русак. – 2-е выд., дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 1135 с.

8. Звязда [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://zviazda.by/ru/node/206011>. – Дата доступу: 17.08.2023.

9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Савец. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 5, кн. 1 : С – У. – 1982. – 663 с.

10. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 2000. – 940 с.

11. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Савец. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 5, кн. 2 : У – Я. – 1984. – 608 с.

12. Колесов, Д. Оценка объекта: черты, свойства, качества [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://finnmaster.pro/eto-interesno/ocenka-obekta-cherti-svoiestva-kachestva>. – Дата доступа: 24.08.2023.

13. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ruscorpora.ru>. – Дата доступа: 18.09.2023.

14. Попова, З. Д. Лексическая система языка (внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания) / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Либроком, 2011. – 172 с.

REFERENCES

1. Russkaja grammatika : v 2 t. / riedkol.: N. Yu. Shviedova (gl. ried.) [i dr.]. – M. : Nauka, 1980. – T. 1 : Fonietika. Fonologija. Udarienije. Intonacija. Slovoobrazovanije. Morfologija. – 788 s.

2. Vinogradov, V. V. Russkij jazyk (Grammatichieskoje uchienije o slovie) : uchieb. posobije dlja vuzov / V. V. Vinogradov. – 3-e izd. – M. : Vyssh. shk., 1986. – 640 s.

3. Vasil'jeva, N. V. Narietichije / N. V. Vasil'jeva // Lingvistichieskij enciklopedichieskij slovar' / gl. ried. V. N. Yarcova. – M. : Soviet. encikl., 1990. – S. 322–323.

4. Bielaruskaja hramatyka : u 2 ch. / redkal.: M. V. Biryła (hal. red.) [i insh.]. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1985. – Ch. 1 : Fanalohija. Arfaepiya. Marfalohija. Slovautvarennie. Nacisk. – 1985. – 431 s.

5. Karotkaja hramatyka bielaruskaj movy : u 2 ch. / navuk. red. A. A. Lukashanec. – Minsk : Bielarus. navuka, 2007–2009. – Ch. 1 : Fanalohija. Marfanalohija. Marfalohija. – 2007. – 351 s.

6. Shuba, P. P. Suchasnaja bielaruskaja mova. Marfanalohija. Marfalohija : vucheb. dapam. dlja filal. fak. un-tau / P. P. Shuba. – Minsk : Univiersiteckaje, 1987. – 334 s.

7. Hramatychny slounik prymietnika, zajmiennika, lichebnika, pryslouja / Nac. Akad. navuk Biarusi, Centr daslied. bilarus. kul'tury, movy i lit., fil. «Instytut movy i lit. imia Yakuba Kolasa i Yanki Kupaly»; uklad.: V. P. Rusak [i insh.]; navuk. red. V. P. Rusak – 2-je vyd., daprac. – Minsk : Bielarus. navuka, 2013. – 1135 s.

8. Zviazda [Eliektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zviazda.by/ru/node/206011>. – Data dostupu: 17.08.2023.

9. Tlumachal'ny slounik bielaruskaj movy : u 5 t. / redkal.: K. K. Atrakhovich (hal. red.) [i insh.]. – Minsk : Hal. red. Bielarus. Saviec. Encykl., 1977–1984. – T. 5, kn. 1 : S – U. – 1982. – 663 s.

10. Ozhegov S. I. Tolkovyj slovar' russkogo jazyka / S. I. Ozhegov, N. Yu. Shviedova. – 4-je izd., dop. – M. : Azbukovnik, 2000. – 940 s.

11. Tlumachal'ny slounik bielaruskaj movy : u 5 t. / redkal.: K. K. Atrakhovich (hal. red.) [i insh.]. – Minsk : Hal. red. Bielarus. Saviec. Encykl., 1977–1984. – T. 5, kn. 2 : U – Ya. – 1984. – 608 s.

12. Koliesov, D. Ocenka ob'jekta: chierty, svojstva, kachiestva [Eliektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://finnmaster.pro/eto-interesno/ocenka-obekta-cherti-svoiestva-kachestva>. – Data dostupu: 24.08.2023.

13. Nacional'nyj korpus russkogo jazyka [Eliektronny resurs]. – Rezhym dostupu: <https://ruscorpora.ru>. – Data dostupu: 18.09.2023.

14. Popova, Z. D. Lieksichieskaja sistiema jazyka (vnutrienniaja organizacija, katiegorial'nyj apparat i prijomny opisaniya) / Z. D. Popova, I. A. Stiernin. – Voroniez : Librokom, 2011. – 172 s.